

HUSAYIN BOYQORO.

Namangan davlat universiteti.

Ijtimoiy fanlar fakulteti.

Tarix yo`nalishi 2- bosqich talbasi.

Muhammaiye Bilol Ismoil o`g`li.

E-mail: bilolmuhammadiyev5@gmail.com

Tel: +9895 7707796.

Anotatsiya: Ushbu maqolada temuriy hukmdor Husain Boyqaroning hukmdorlik vaqtida temuriylar davlatini ijtimoiy-siyosiy tarixi madaniy hayoti, mamlakatni birlashtirish yo`lidagi say- harakatlari. Farzandi bilan mojarolari, Hukumronligini so`ngi paytlari va o`limi yoritiladi.

**Kalit so`zlar:** Husayn Bayqoroning tu`g`ulishi. Abulqosim Bobur. Abu Said. Alisher Navoiy. Xadicha begim. Bayqoroning o`limi. Shayboniyxon.

Temuriylarning so`ngi yirik hukmdorlaridan Husayin Boyqoro hukmdorligi davrida asosan Xuroson, shimoliy-sharqiy Eron va Xorazm hududlari qo`l ostida birlashtirib mamlakat hayotida katta islohotlar amalga oshirdi. Turli o`quv muassasalari madrasa va masjidlar qurdi. Uning do`sti va vaziri Alisher Navoiy bilan birga yurt ravnaqi uchun xizmat qilganlar. To`g`ri hukumronligini so`ngida bir nechta ko`ngilsiz ishlar bo`lgan bo`lsada ammo mamlakatimiz tarixidagi buyuk hukmdorlardan biri bo`lib qolaveradi.

Xuroson taxtida hukmdorlik qilgan so`nggi temuriylardan biri Husayn Boyqarodir (1469-1506). U 1438-yil iyul oyida Hirotning shimoli-sharqidagi Davlatxona saroyida tavallud topadi. Sulton Husayn Boyqaro ham ota, ham ona tomonidan temuriylarga borib taqaladi. Otasi G`iyosiddin Mansur Mirzo temuriyzodalardan bo`lsada, u biron-bir yerda hukmdorlik qilmagan, to umrining oxirigacha Hirotida oddiy odamlardek o`rtamiyona hayot kechirgan. Husayin Boyqaro otadan erta yetim qoladi. 1445-yilda otasi vafot etganda u yetti yoshli bola edi. Yosh Husayin 14 yoshga qadar madrasa ta`limini oladi. So`ngra onasi Feruza begim bilan maslahatlashib temuriyzodalardan bo`lgan Hirot hukmdori Abulqosim Bobur Mirzo xizmatiga kiradi. 1454-yilning kech kuzida Abulqosim Bobur Samarqand hukmdori Sulton Abu Sayyid Mirzoga qarshi muvaffaqiyatsiz yurish qiladi. Ana shu yurishda 16 yoshli Husayin Boyqaro ham bor edi. Abu Sayyid va Abulqosim Mirzolar o`rtasida

sulh tuziladi. Abulqosim Bobur Hirotga qaytadi. Ammo Sulton Husayin Samarqandda qoladi. Sulton Abu Sayyid saroyida Umarshayx Mirzo avlodiga mansub shahzodalar Sulton Husayin Mirzoga qadar ham bor edi. Husayn Boyqaroning amakivachchasi bo'lgan Sulton Vays Mirzo (Muhammad Mirzoning o'g'li) saroyida Sulton Abu Sayyidga qarshi isyon uyushtiradi. Isyonchi Sulton Vaysdan xavfsiragan Abu Sayyid Umar Shayx Mirzo avlodiga mansub bo'lgan 13 nafar shahzodani, shu jumladan, Husayn Boyqaroni ham qamoqqa oladi. Bu voqeadan dahshatga tushgan Feruza begim Abulqosim Bobur huzuriga maslahat so'rab boradi va uning ijozati bilan Samarqandga yo'l oladi. Sulton Abu Sayyid holavachchasini iltifot ila kutib oladi va Sulton Husaynni hibsdan ozod qiladi. Onasi bilan Hirotga qaytib kelgan Husayn Boyqaro yana Abulqosim Bobur saroyida faoliyat ko'rsata boshlaydi.[1- B.409] ma'lumotlarga qaraganda Alisher Navoiy ham bu davrda Abulqosim Bobur xizmatida bo'lgan.

1456-yil oktabr oyining boshida Abulqosim Bobur Hirotidan chiqib 14-oktabrda Mashhad shahriga keladi. Bu safarda Husayn Boyqaro va Alisher Navoiylar ham bo'lishgan va shu yerda birga o'qishgan. Hirot hukmdori qishni Mashhadga o'tkazadi. 1457-yilning 22-martida saroyda o'tkazilayotgan bazm asnosida Abulqosim Bobur Mirzo jigar xastaligiga qaramay, me'yoridan ortiq sharob tanovul qilib, olamdan ko'z yumadi.[2.-B106]

Abu Sayyid Mirzo bunday qulay vaziyatdan foydalanib 1457-yilda Hirotni egallaydi va Temuriylar davlatining har ikki qismini yana birlashtiradi. Bu davrda Alisher Navoiy Mashhadga qolib o'qishni davom ettiradi. Mansab, davlat va shon-shuhrat orzusida yurgan Husayn Boyqaro saroyini tark etadi, Marv, Jom va Moxan viloyatlarining hukmdori Sanjar Mirzo Marviy huzuriga boradi. Chunki Sanjar Mirzo Marviy 1455-yildan beri Abulqosim Bobur qo'l ostida bo'lgan. Ammo Abulqosim Boburning vafotini eshitgan Sanjar Mirzo marhumning o'g'li va shahzoda Shoh Mahmudga itoat etmasdan hokimiyatni o'zi mustaqil boshqara boshlaydi. Kuch-quvvatga to'lgan 19 yoshli Sulton Husayn Boyqaroni Sanjar Mirzo istiqbolda ezgu niyatlar bilan juda samimiy va iliq kutib oladi, hatto unga o'zining 15 yoshli qizi Beka Sulton begimni nikohlab beradi. Husayn Boyqaro ham o'z navbatida o'zining mardligi, jasorati va qat'iyatligi tufayli qaynotasi Sanjar Mirzoning ishonchi va e'tiborini qozonadi. Lekin shu o'rtada qiziq bir voqea sodir bo'ladi. 1457-yilda Abulqosim Boburning 11 yoshli o'g'li Shoh Mahmud Alouddavlaning o'g'li Ibrohim Mirzo bilan jang qilib yengiladi va Mashhadga qaytadi. Bu xabami eshitgan Husayn Boyqaroning qaynotasi Sanjar Mirzo Mashhadni o'z tasarrufiga kiritish uchun yo'lga otlanadi va o'rniga kuyovini Marv hokimligiga qoldiradi. Ammo Sanjar Mirzoning vaziri Hasan

Arlot Husayn Boyqaroni kelgindi deb yomon ko'rardi. Shu boisdan u xalq orasiga «Boyqaro qaynotasini ag'darib, Marvda o'z saltanatini barpo etmoqchi», degan gaplarni tarqatadi va uni asirga olish uchun payt poylaydi. Fitnadan xabar topgan Husayn Boyqaro Hasan Arlotni ushlatib zindon qiladi. Biroq voqea bu bilan tinchimaydi. Bir tomondan, yoshlik, ikkinchi tomondan, erk-havas ustunlik qilib, Husayn Boyqaro o'z navkarlari bilan ovga otlanadi. Saroydagi niyati buzuvchi kuchlar bu qulay vaziyatdan foydalanmoqchi bo'ladilar. Sanjar Mirzoning mulozimlari Muhammadbek Sheroziy, Shayx Zunnun Iroqiy va umarolardan El O'g'li o'zaro til biriktirib Husayn, Boyqarodan o'ch olmoqchi bo'ladilar. Ular Husayn Boyqaro o'rdugohdan uzoqlashishi bilan Boyqaro devonida xizmat qilib turgan uning yaqin kishilaridan bo'lmish Duldoy Shayx Bahodir, Sher Ali va boshqalarni qo'lga olib qatl etadilar. Shahardan xiyla bilan zo'rg'a qochib chiqqan Sher Alining birodari Husayn Boyqaroga saroydagi mash'um fitna to'g'risida xabar beradi. Boyqaro Mirzo o'zining 60 nafar navkari bilan shoshilinch suratda Marvga qaytadi. Ikki o'rtada qattiq jang bo'lib, unda Husayn Boyqaro g'olib chiqadi. Sulton Husayn 1458-yilning bahor faslida o'zining uch yuz kishilik suvoriylari bilan Tajan tomon yuradi. Yo'lda u Jurjonda Jahonshoh turkman tazyiqidan qochib kelayotgan Amir Bobo Hasan qo'shinlarini tor-mor qiladi. Bu uning jang maydonidagi birinchi g'alabasi edi. Shundan so'ng Husayn Boyqaro Niso viloyatini va 1460-yilda Astrobod shahrini egallab, Abu Sayyid Mirzoning g'azabini qo'zg'aydi. Ammo Abu Sayyid Mirzo o'zining xavfli raqibi Jahonshoh turkman bilan orani bir yoqlik qilib olgunga qadar Sulton Husayn Boyqaro bilan vaqtincha do'stona munosabatda bo'lib turadi. 1459-yilga kelib Sulton Abu Sayyid Mirzo o'zining hamma raqiblarini beryoqlik qiladi. Jahonshoh turkman bilan sulh tuzadi. Bungacha u 1458-yilda Saraxs qo'rg'oni yaqinidagi jangda Alouddavla, uning o'g'li Ibrohim Mirzo va Sanjar Mirzoning birlashgan qo'shinlarini tor-mor qilgan edi. Husayn Boyqaroning qaynog'asi Sanjar Mirzo asir olinib, qatl etiladi. Endi Abu Sayyid o'zining butun nigohini Husayn Boyqaroga qarata olardi. Abu Sayyid Mirzo keyingi dvrlarda Boyqaroga qarshi ko'plab yurishlar qildi. Husayn Boyqaro Xorazm tomonlarga ketib hatto dashti qipchoq xoni Abulxayrxondan yordam so'radi. Bu yordam Abulxayrxondan o'limi sabab amalga oshmadi. Abu Sayyid Mirzo 1469-yil Iroqda oqquyinli turkmanlar hukumdori Uzun Husayn ga qarshi jangda Mo'g'ilcho'lida vafo etdi. Bu Husayn Boyqaro uchun taxtni egalash uchun yaxshi imkoniyat tug'dirdi. 1469-yil 24-martda Husayn Boyqaro tantanali suratda Hirotga kirib keladi. Husayn Boyqaro 38 yil hukmronlik qiladi. Ana shu davrda ko'z o'ngimizda ikki xil Husayn Boyqaro gavdalanadi. Birinchi Husayn Boyqaro jasoratli, mard, odil

va tadbirkor saltanat sohibidir. Uning rahbarligida mamlakat hududi ichki va tashqi dushmanlardan tozalanadi, siyosiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan qudratli davlat barpo etiladi. Ikkinchi Husayn Boyqaro saltanatni boshqarish va idora qilishda boqibeg'am, maishatparast, kayf-u safoga mukkasidan ketgan hukmdordir.[1-B.410].

1. Husayn Boyqaroan 14 o'g'il 11 qiz qolgan. [4]

Husayn Boyqaro hukumronligini so'ngi yillarida ichkilika juda ko'p berilib ketgan edi. Uning fojiasi va qora kunlari Xadichabegim ismli go'zal ayolni kanizak sifatida haramiga olgan 1470-yildan boshlandi. O'z ishvayu nozlari bilan sultonni o'ziga rom qilgan Xadichabegim oz vaqt ichida Husayn Boyqaroning xotini, malika darajasiga yetishdi. Shuningdek, u "maxdi ulyo" unvoni bilan ichkilikbozlikka tobora berilayotgan sultonning siyosat tizginini qo'lga olib, davlatning ichki va tashqi siyosatida muhim rol o'ynay boshlaydi. 1497 -yili Sulton Husayn mirzo va o'g'li Badiuzzamon o'rtasida nifoq paydo bo'li. Bunga sabab Boyqaro tomonidan Balxni Badiuzzamonga va Astrabotni inisi Muzaffar mirzoga berganligi Badiuzzamonga yoqmaydi. Chunki Mo'min mirzoni xatna to'yida Astrabot unga bag'ishlangan deb turib oldi Badiuzzamon. O'rtadagi kurashda Badiuzzamon yengilib Qundiz tomon ketadi.[3.-B53]

Husayn Boyqaroning qora kunlari do'sti Mir Alisher Navoiyning 1501-yildagi o'limidan keyin yana zabtiga oldi. Do'stini hayotda ham hurmatu e'zoz qilgan sulton ulug' shoirning dafn marosimiga boshchilik qildi. Marhum do'stining qarindoshlariga g'oyat mehr ko'rgazib, Navoiy vafotining yigirmanchi kunida Sari Xiyobon maydonida katta ma'raka uyushtirdi.

Ana shundan keyin Husayn Boyqaro yanada og'ir kunlarni boshidan kechirdi. Xurosonda ichki nizolar va parokandalik avj oldi. Bu vaqtga kelib hayoti va saltanatining asl tayanchi bo'lgan Navoiydek do'stidan ayrilgan, keksalik onlarini sharob bilan qorishtirib sarxush o'tkazayotgan Boyqaro saltanati tanazzulga uchrayotgandi.

Negaki, Movarounnahrni fath qilgan Shayboniyxon Jayhunni kechib, Balxni qo'lga olgan, endi Hirotdek shahri azimga yaqinlashib kelmoqda edi.

Ayniqsa, 1506-yilda jangu -jadallarda Shayboniyning qo'li baland kelib, Boyqaroni mag'lubiyatga uchratishi aniq bo'lib qolgan edi. Shu yili zulhijja oyidagi, Bobo Ilohiy mavzesidagi jangda Shayboniyxon qo'shini Hirot tomon shiddat bilan intiladi, Bu vaqtda sharobxo'rlikni odat qilib olganidan Boyqaroning yonoqlaridagi mayda qizil tomirlar taram-taram bo'lib bo'rtib turar, yelkasi bukchayibroq qolgan, buyragi va jigari ishdan chiqqan, kasalmand holga kelib qolgandi.

Natijada, bir tomondan xastaligi, ikkinchi tomondan magʻlubiyat alamidan Boyqaro hushidan ketib, vujudida ham hayot-mamot jangi kechardi. Oqibatda fojia yuz berdi.

Dushman tobora saroyga yaqinlashayotganida, amaldorlari uning chuqur uyquga ketganini bilmay, oʻldiga chiqarib, jang arafasida buni dushmandan hamda oʻz qoʻshinidan yashirish maqsadida uni shoshilinch ravishda dafn etdilar. Bu sulton Husayn Boyqaroning eng qaro kuni edi. Shunday malumotlar mavjudki uning oʻlimi haqida, Qabrni ochgan navkarlar hayratdan lol boʻlib qolishdi. Ular Xuroson hukmdorini Hirotdagi oʻzi qurdirgan madrasaga shohona dafn qilish uchun muvaqqat qabrni ochishgandi. Ne ajabki, murdaning tirnoqlari sinib ketgan, kafan yarim yechilgan, hamma yoqda qon dogʻlari qotib qolgandi. Demak, podshohni hushidan ketganda oʻldi, deya tiriklayin koʻmgandilar. Aftidan u hushiga kelib oʻzini dimiqqan lahadda kafanlangan holda koʻrgach, bor kuchi bilan qabrdan chiqishga intilgan. Ammo Xuroson hukmdori Husayn Boyqaroga qabirni ochib chiqish nasib qilmagan.

Xulosa qilib aytish mumkinki Husayn Bayqaroning hukumronlik yillari temuriylar davlati tarixida ham yaxshi, ham yomon xotiralar bilan eslansada shuni unutmaslik keraki oʻyning ham oʻn beshi yoruq yana oʻn beshi qorongʻi boʻlgay. Uning qilgan xatolarini qilgan yaxshi amalari yopib yuboradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. R.Shamsutdinov, Sh. Karimov, Vatan tarixi 1 -Toshkent: Sharq- nashiryot matbaa aksiyadorlik kompanyasi bosh tahririyati, 2010.512b.
2. Т. Файзиев. Темурийлар шажараси – Тошкент: “Ёзувчи” наширёти – хазина. 1995. 184 b.
3. З.М. Бобур. Бобурнома- Тошкент: “О`qutuvchi” наширёт-матбаа ижодий уйи.2008.228 b.
4. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Husayn_Bayqaro.